

LITTERATUR

NÅGRA SVENSKA PROSABÖCKER
AV ÅRGÅNG 1964

Av lektor ELOF EHNMARK

Äldst i skaran av de svenska prosais-
terna 1964 är, man vill nästan säga
som vanligt de sista åren, *Bo Bergman*.
Hans *Trasmattan* består av tankar,
aforismer och små situationsbilder,
till synes sammanställda utan ordning
men liksom styckena i *trasmattan* än-
då bildande ett mönster, konturerna
av en människas inre, av en livssyn.
För att hålla perspektivet fritt och tala
obundet låter Bo Bergman tankarna
vara tänkta av den pensionerade bib-
liotekarien Brindell, boende på Öster-
malm med sin gamla hushållerska och
med böckerna och några gamla vän-
ner som rekreation. Efter hans död
hittar man en mängd lappar med an-
teckningar på, och det är dessa an-
teckningar, där Brindell klottrat ned
sina funderingar om livet och män-
niskorna, som hans vänner säges ha
samlat ihop till boken *Trasmattan*.
Fiktionen är sålunda ganska spröd,
men ändå ger den inledande berättel-
sen om bibliotekarien ett genuint
stockholmsintryck av ombonad och
trivsamt men ingalunda instängd äm-
betsmannaklass. Bo Bergman låter ho-
nom också säga: "Jag har mina rötter
i det gamla hedervärda borgerskapet
och jag varken kan eller vill rycka upp
dem. Man skall hålla på sina förfäder
i det längsta, även om man får höra,
att man därmed saknar utvecklings-
möjligheter". Det är klart, att Brindell
liknar Bo Bergman. En del av hans
tankar kan man t. ex. återfinna i Berg-

mans lyrik. Än en gång möter man
alltså det Bo Bergmanska kynnet,
stridbart, självständigt, skeptiskt, iro-
niskt men också fyllt av förståelse,
klarsyn och levnadsvisdom. Han för-
står alltjämt att hantera pennan, att
skapa en stämning eller formulera en
aforism, t. ex. den här triptyken: "Var
sann och ingen tror dig. Var ärlig och
ingen förlåter dig. Var tydlig och ing-
en begriper dig." Och rakheten, själv-
ständighetskravet finns alltjämt kvar:
"Man måste krypa, innan man lär sig
att gå. Men det finns också de som
går, innan de lär sig att krypa." Många
av reflexionerna handlar om dikten,
bl. a. om förhållandet mellan liv och
dikt. De gamla husgudarna får än en
gång sin hyllning: Goethe, Tegnér, Ib-
sen, Jacobsen och Fröding. Han läser
Spegels "Guds verk och vila" och hyl-
lar den gamle ärkebiskopen för hans
rader om att poesin är som sommaren
under året och ungdomen i människo-
sinnet. Så mediterar den gamle dikta-
ren i den gamle bibliotekariens skep-
nad, med klara ögon och värme i hjär-
tat. Minnena har alltjämt sitt värde;
de innebär inte bara blickar tillbaka
utan också "blickar framåt mot det
som man kan lära av det som gått".
Ja, här finns en levnadsvisdom av
både resignation och mildhet, både
ironi och barmhärtighet. Till detta
kommer en tacksamhet som kanske
vackrast får uttryck i orden: "Vad är
livet, när det är som bäst? En vän att

hålla av och en kvinna att älska. The rest is silence.”

Fiktionen är det inte heller mycket bevänt med i *Olle Hedbergs Allt vad du säger kommer att användas mot dej*. Boken har de ingredienser som man på senare år brukar få till livs i Hedbergs böcker: en angenäm konversation, då och då spetsad med en aforism, en skräcktant eller skräckgubbe av högreståndsklass, ett par ännu ofördärvade ungdomar och så en lek i leken som på en gång bryter och kompletterar handlingen, och bakom allt Hedbergs pessimism och Hedbergs mystik, hans tro på ett liv ovan frågornas liv, för att tala med Almqvist. Resonören i boken är den gamle aktören Renius, en genomskådande skeptiker, som dock tagit emot vad livet skänkt av angenäma upplevelser, en framgångsrik aktör också i fåfänglighetens gyckelspel. Han ger lektioner åt två ungdomar, sociologen Katrin Dunge, som vill lära sig att tala väl, när hon attackerar folk med sina frågeformulär, och kemisten Gustav Jernmalm, som besynnerligt nog vill lära konsten att bli helt anonym, en tapet i väggen, ja, han vill komma bort från sig själv, ”förinta detta som är jag”, heter det med ett Gullbergscitat. Boken är komponerad som en lek i leken. Renius sammanför nämligen sina båda elever, som sedan träffas ett par gånger privat och ligger med varann utan större engagemang, och låter dem då, för att närmare komma underfund med dem, uppföra låtsasdialoger och spela improviserade roller. Då måste de blotta sig, och ”allt vad du säger, kommer att användas mot dej”. Innerst handlar boken om det religiösa problemet. Ateisten Renius har spelat religiösa roller i sin dar och sökt sätta sig in i de troendes problematik. Den ständigt nyfikna Katrin är i sak ointresserad men har en viss praktik beträffande religiös

humbug; det är i det sammanhanget som bokens skräcktant uppenbarar sig. Gustav säger helt enkelt, att han tror på Gud. Punkt och slut. I övrigt heter det, är han fullt normal. Renius grubblar på saken. Kan man vara religiös utan att det märks utanpå? Kan man vara religiös, när man är kemist? I en lång monolog söker han spela rollen att leva i världen men ändå ha sitt innersta på annat håll, att till synes vara som andra men ändå vilja förinta sitt jag, därför att man mött Gud. Till slut vill han, att Katrin skall spela en ond människa och Gustav en god. Katrin försöker med det värsta hon kan hitta på, en avrättningsscen i Hitlerstil, och varierar tappert olika uppslag i ondska. Gustav svarar just ingenting, och boken bara slutar. Kanske det betyder, att den religiöst drabbade är oåtkomlig, förblir obegriplig, en gäst och främling. Renius undrar till sist, om inte Gustav skulle kunna säga ordet Gud och ”säja det så att människornas värld störtade samman”. Och när ungdomarna tröttnar på leken, kommer hans slutreplik: ”Det finns i själva verket alls ingen anledning att fortsätta — nu skulle jag själv kunna spela herr Jernmalm”. Spela — men vara, men begripa, acceptera? Herr Renius kan inte bara mena att leva sig in i den religiöses roll, därför att religiös övertygelse kräver äkthet, övervunnet motstånd, liv och inte spel. Han uttrycker sig bara med sin jargong och med nödig försiktighet. Allt vad han säger, kan ju vändas mot honom.

De egna upplevelserna och släkttaraditionerna har dominerat *Jan Fridegårds* författarskap. Hans nya bok *På oxens horn* har underrubriken *Minnen*, och här får vi alltså verkligheten direkt: socknen, föräldrarna och förf. själv bär nu sina riktiga namn. Men denna memoar är gjord på Fridegårds eget sätt. Det är den mognade mannen

som ser tillbaka på sin barndoms land, väcker upp minnena, tänker efter, hur det uppfattades och kändes då, men samtidigt med berättandet kommenterar han, resonerar och förkunnar sin uppriktiga mening om både då och nu. Boken blir den vuxnes återresa till barndomsupplevelserna. Där är statarhemmet, föräldrarna, särskilt fadern, som vi så väl känner från andra böcker, skolsalen och lärarna, vallpojkestiden och pojkäventyren och så upplandsnaturen i alla väder och årstider, skildrad med den fridegårdiska prosakonst som med de mest enkla medel blir till äkta lyrik. "Visst var barndomen ohygglig ibland", heter det, "men jag orkar inte mera ta fram den sidan. Det känns bättre med det som blommade, doftade och mognade mitt i människoeländet." Tonen har alltså mildrats. Nu riktar han snarast angreppet mot nuets samhälle: "Alla har käk, byxor och skor. Men själen är mer barfotad än någonsin... Käft och armbågar bestämmer från väldiga huskomplex, som förr från adelsgårdar. Stora magar och magra själar kallas välfärd." Han slutar med att berättas, hur han en juldag såg en stjärna blänka i en smutsig vattenpöl: "Jag stannade en stund med något som liknade skräck för det oerhörda". Han har berättat om den upplevelsen en gång förr, i "Här är min hand", där det hette: "En pöl som speglade en stjärna var för resten en passande bild av hela mitt liv". Man kunde också säga, att skimret av stjärnan alltid har funnits med i Fridegårds skildringar av denna mörka jord.

Att flickan Gunborg i *Tora Dahls* romanserie har formats av självbiografiskt stoff, skall inte vara någon hemlighet. Det går att kontrollera. Gunborg har också blivit en mycket levande gestalt. I *Sommar och vinter* är hon 15 år. Boken handlar om en sommarferie i Stockholms skärgård,

ett läsår i flickskolan och en ny sommar på ett pensionat invid Karlshamn. Gunborg har blivit ett år äldre sedan sist och har inte förändrats så mycket. Det mesta känner vi igen: de många kontroverserna med lärarinnor, besvärligheterna hemma hos den ogifta modern med de sociala komplexen, hennes aversioner och intressen, hennes häftiga kast mellan hänförelse och fientlighet, och än en gång får vi läsa en hel litterär uppsats av hennes hand. Men under den sista sommaren upplever hon något nytt. Hon träffar en gymnasist och mellan dem uppstår en blyg förälskelse. Nu känner hon sig överlägsen fröknarna i skolan — men i bokens sista mening antyder Tora Dahl, att striden nog kommer att tas upp igen från lärarinnornas sida. Gunborg skildras både ömsint och skoningslöst. Hon är både odräglig och varmhjärtad. Hon var vilsen och otrygg, heter det, "hon var skygg och rädd gentemot det högtidliga, men stridslysten och trotsig mot de kommanderande, hon ville varken det ena eller det andra". Tora Dahl förmår skildra henne i alla hennes skrymslen och vrår och vi lär verkligen känna henne i grunden. Men eftersom varje romandel bara blir ett kort steg framåt, riskerar Tora Dahl att trötta de trogna läsarna. Gunborg själv intresserar oss, men allt vad hon får vara med om, är inte lika intressant.

En memoar är också *Per Anders Fogelströms Minns du den stad*, men här är det själva Stockholm som är huvudpersonen. Fogelström har i denna tredje del av sin krönika behandlat åren 1900—1925 och därmed hunnit fram till skeden som många läsare åtminstone till dels själva kan minnas: från storstrejken över rösträttsstriderna, borggårdskrisen, krigsåren, efterkrigsdepression och fram till det lugnare skede som kan betecknas med namnet Locarno. Det ser ljust ut, när

boken slutar, men vi vet, att Kreugerkrasch, ny depression och åskmoln över Europa är det som komma skall. Fogelström går med lättare hand än tidigare över de social-politiska händelserna, men Stockholm lever alltjämt i hans skildring, lever och förändras: man river det gamla, som mer var fattigdom än idyll, och börjar bygga storstaden med Kungsgatan, Strandvägen och Sveavägen, med telefon och bilism och till sist kristallradio, nöjeslivet förändras från Emil Norlander till Ernst Rolf och flickorna shinglar sig och ungdomen dansar foxtrot. Persongalleriet ökar också och nu har boken t. o. m. försetts med släkttavla. Alltjämt är dock Emelie den centrala gestalten, fålig, trogen, vaksam och ängslig, hjälpsam och handlingskraftig på sitt stillsamma och anspråkslösa men oförtrutna sätt. Man bedrövas verkligen över hennes motgångar och gläds med henne i framgången. De övriga personerna har också sina särdrag, främst revysprattlerskan Jenny, men framstår mer som konturer än som inifrån skärskådade gestalter. Genom dem låter emellertid förf. oss se, hur de små människödena sköljs med av tidshändelserna, i stundom framgångsrik, stundom fåfäng kamp mot utvecklingens obehagliga krafter, och det ger denna stockholmskrönika dess levande puls.

Stockholmskildrare, och en av de främsta, är också *Sigfrid Siwertz*. Dessutom är han en kvick konversator och en underhållande berättare. I *Andromeda tur och retur* har han dock förlagt skildringen inomhus, men den lokal han valt, är något av ett fynd — en sal på ett stockholmskt sjukhus. Där ligger tre magsårspatienter, en tidningskåsör, en direktör för en fläktfabrik och advokaten Stellan von Bahren, bokens huvudperson. Kåsören pladdrar på sin jargong, direktören kan inte låta bli att jäkta vid

sin skrivmaskin och båda ser hoppfullt fram mot utskrivningsdagen, men Stellan ligger där misantropisk, fast han tycks ha vunnit det mesta i livet, framgång, välstånd och en firad operadiva till fästmö. Han tror sig lida av samma obotliga sjukdom som sin far astronomen, vilkens forskningar rört sig om nebulosan Andromeda. För Stellan blir denna nebulosa symbolen för det bortomjordiska, men i hans längtan efter befrielse finns också missmod, oro inför äktenskapet och fruktan för den kroppsliga nedbrytningens smärta. Sjukrummet är ju en plats, dit många kan komma, och här införs nu en rad personager, en hel provkarta på mänsklighetens brokighet, som alla vill hjälpa honom, inte minst därför att de behöver hans hjälp: de vill ge honom levnadsmod genom att be honom vara deras räddare ur svårigheter. Hur hans omvändelse sker, hur resan till Andromeda blir en returreisa, det sker med en intrigkombination som går ut på att besökspersonerna får driva på en smula var och en, så där en decimeter i taget, fast det gäller en färd till och från Andromeda, varefter en rad knalleffekter sätts in och Stellan blir frisk av bara farten. Allt är emellertid underhållande och trådarna hanteras med fingerfärdighet. Miljön är också helsvensk och figurerna sådana som man kan läsa om i tidningarna och möta på gatan. Hela boken är som ett äkta siwertzkt leende, rymmande både medvetande om världens grymhet och en stilla glädje över livets vederkvickelse. Denna gång dominerar trivseln med detta underliga, skiftande, rika liv, som faktiskt rymmer så många solskensdagar.

Övre Norrland har också sina skildrare. *Björn-Erik Höijer* har förlagt *Berättelsen om Jenny* till sina gamla trakter kring gruvfälten. Han använder en taktik från förr, nu varierad

i den sakliga sundmanska stilen, nämligen att börja med ett dödsfall och sedan låta en intresserad person utforska den avlidnes liv. Den ensamstående änkemannen Johan Blom åtar sig att vaka över en döende kvinna för att lindra mödan för hennes nygifte son. Hon dör i hans närvaro och hennes sista ord är sonens namn. Blom börjar intressera sig för hennes livsöde, gör förfrågningar, reser omkring, får tag på efterlämnade papper etc. Det visar sig, att Jenny varit en vacker kvinna, som kommit till gruvsamhället för att vinna ett fördelaktigt gifte. Hon blir en gång brutalt våldtagen men räddas av en man, vilken hon gifter sig med trots hans alkoholism. Hon blir marketenterska, kommer in i arbetsgemenskapen och den fackliga kampen, och snart framstår hon som en valkyria i samhället, eggande till tapperhet och uthållighet. Personliga omständigheter gör dock, att hon åter isolerar sig och dör halvt bortglömd. För Blom blir hennes underliga öde en tröst i hans egen ensamhet och han tar till uppgift att rädda hennes son, som är nära att gå under, då hustrun övergivit honom. Allt detta berättar Højjer på sitt vanliga mångordiga sätt och med sitt eget röstläge, också då de olika sagesmännen om Jenny får ordet. Han har knappast orkat med den sammanknytning av Jennys, Bloms och sonens öden som åsyftats. Huvudintresset knyts givetvis till Jennys person. Genom minnesbilderna läggs drag till drag av en egenartad kvinna, stolt, tapper och tålig, men det är till slut något fjärran, liksom ett avstånd till henne, därför att de olika minnesbilderna inte har fogats samman till en helhet.

Sven Rosendahls Den femtonde hövdingen handlar om silvergruvan vid Nasafjället, som togs i bruk på Kristinas tid men ganska snart måste läggas

ner. Det mest upprörande i denna historia, som utforskats av J. Bromée, var svenskarnas hänsynslösa behandling av samerna, som tvingades forsla malmen från gruvan till smältverket, stundom med klövjor, vilket renarnas ryggar inte tålde. Samerna blev trälar under de svenska fogdarna och fick sitt ursprungliga näringsfång förstört. När Rosendahl tar upp denna dystra episod i vår odlingshistoria, sker det givetvis i anslutning till debatten om kolonisation och rasförtryck. Men kritiken skall också vändas mot oss själva, mot vinningslystnaden och hänsynslösheten, då det nordligaste Sverige togs i besittning. Boken är inspirerad av hätsk indignation. Inte minst gäller det kyrkans hårdhänta tvångsmissionering. När den ståndaktige nåjden, trollkarlen, bränns levande på bål i Arjeplog, utstöter han sina förbannelser med orden: "Ni är samma skabb, fast ni kommer från söder. Ni med era kistor, era sträckbänkar och stegel, era galgbackar, stupstockar och bål." Boken handlar i mycket hög grad om tortyr och misshandel, om trähäst, spöpall och gapstock. Svenskarna är så gott som alla tecknade i svart och grått. Titeln syftar på samernas legend om en kommande räddare, den femtonde hövdingen, som skall segra, sedan fjorton tidigare gått under. När nåjden dött på bålet, ser samerna en falk flyga iväg. De menar, att det är han själ, som visar vägen. En skara samlas och lyckas komma över gränsen mot friheten, men samtidigt lämnar de sitt land, där deras fäder jordats och där de lärt känna varje jock, varje fjäll. I boken berättas också om en same flicka, som köpts till hjon åt en brutal birkarl. Hon tvingas bli hans frilla, hon tänker döda honom, men i hemlighet för sig själv har hon fäst sig vid honom och sörjer, när han ställs till svars för sina ogärningar. Den

episoden är fint berättad, men annars står inte människoskildringen i centrum. Snarare kan romanen kallas en fresk, målad i breda penseldrag, där samefolket självt är huvudperson. Rosendahl har denna gång inte behövt gå till överdrift i det heroiska; det historiska stoffet har visat sig dramatiskt nog. Men här skönjer man också en gripenhet mitt i allt hat, och det är inte minst den känslan som förmedlas till läsaren.

Sara Lidman har lämnat sin norrländska miljö, men rasfrågan har också för henne blivit temat framför andra. Handlingen i *Med fem diamanter* är förlagd till Kenya. Ynglingen Wachira från bushen älskar Wambura, men han måste betala sex getter som brudpris och därför beger han sig till staden och tar plats som boy hos de vita. Wachira är slarvig och lättledd. Han förslösar avlöningen för egen räkning, han småsnattar och blir beskylld för att ha stulit en sten med fem diamanter men kan inte överbevisas, han byter herrskap och misslyckas med allt han prövar på. Hans bror däremot är flitig och ambitiös och tänker snart resa till England för att studera vidare och sedan bli till nytta för sitt land men också naturligtvis själv komma sig upp. Wambura är alltjämt Wachiras enda kärlek, den stora upplevelsen i hans fattiga liv. De får barn tillsammans; hon fortsätter sitt vanliga liv i byn och blir sliten och åldrad i förtid. När Wachira återkommer, är han tomhänt. De fem diamanterna var glaspärlor. Det slutar med katastrof för honom. Som så ofta förr skildrar Sara Lidman de små människorna i deras allmänmänniska konflikter, de stora motsättningarnas avspeglning i vardagliga öden, de starka känslorna och den hårda verkligheten. I sina västerbotensromaner utgick hon från en miljö som hon var bekant med från barns-

ben, från ett sätt att känna och tänka som var ett med henne och som hon kunde ge uttryck åt på ett genuint språk, där alla tonfall var äkta. I den nya romanen visar hon samma inlevelse i det sant mänskliga, samma dragning till de förbisedda, de av ödet oförskyllt drabbade. Men den värld hon beskriver, är en främmande värld, som hon trots all sin beundransvärda intuition ändå sett utifrån. Wachiras tankar, känslor och reaktioner skildras liksom både europeiskt och afrikanskt, både som imitation av hans tafatta språk och med Sara Lidmans egen röst. Gestalten får inte riktig helgutenhet. Sara Lidman vill emellertid också ge en bild av det splittrade, det europeiskt och afrikanskt blandade i Kenya, allt detta som är det mest svårlösta problemet i frigörelsens födelsestund. Hennes satir drabbar främst de vita överklasskvinnornas översittarfasoner och falskt sentimentala kärlek till det primitiva Afrika men också de europeiserade afrikanernas iver att skaffa sig makt på sina landsmäns bekostnad. I den rörande historien om kaffeplantagen som inte fick bli av, ger hon en glimt av de näringspolitiska svårigheterna. I en rad impressionistiska scener, alla meningsfulla, lever hon sig in i vardagens Kenya, underifrån sett, och ibland tar hon folksågnen till hjälp, så i den onda sagan om krokodilens gråt. Det man särskilt vill minnas, är scenerna kring hyddorna, det som är kvar av släktsammanhållning och familjeliv. Men främst av allt minns man Wambura, Afrikas kvinna, så äkta, så sann, så helt sig själv i allt virrvarr, all förändring runt omkring henne.

Ett besläktat ämne har *Bengt Söderbergh* tagit upp i *Våren*, en historisk-allegorisk roman från småstaden Okstad för hundra år sedan. Där finns borgmästare och prost, garvare, ba-

gare, sotare och skollärare, var och en med sin bestämda rangordning och position. Stadens å utnyttjas till kvarn och garveri, och alltså finns här också en underklass. Värst är arbetet i garveriet för stankens skull, svår att utvärda för de vuxna: "det arbetet skötes därför endast av barn". Utanför de båda grupperna står Peter Hass, rikemanssonen som av idel överflöd blivit apatisk. Det som händer, är att ån av obegriplig anledning sinar. Kvarn och garveri stannar, proletärerna hotar att göra upplopp. Visserligen lyckas borgmästaren tämligen ostört ha sin societetsbal, och man klarar också av en mordhistoria genom att låta en oskyldig lida straffet. Men torkan har blottat det förflutnas orenlighet på flodbotten, och den skärper grymhet och okänslighet i den mänskliga samvaron. Var och en tänker bara på sitt. Boken kan sägas handla om vanliga människor och underliga händelser, och meningen är, att vi skall känna igen oss, både ifråga om den löjliga konkurrensen om rang och makt och om solsidans likgiltighet för den nöd som råder på skuggsidan. Söderbergh berättar rappt och livligt och förmår skapa dramatiska situationer och småborgerlig atmosfär, men han arbetar med mycket traditionella motsättningar och en rätt artificiell symbolik, vilket gör, att man inte på allvar blir engagerad.

Den aktuella problematiken finns också med i *Per Olov Enquists* historiska roman *Magnetisörens femte vinter*. Den handlar om en man vid namn Meisner, utövare av animalisk magnetism i den tyska staden Seefond anno 1793. Intresset för ockulta fenomen och Messmers teorier om ett hemligt fluidum, som i samband med hypnotiska kurer skulle bota sjukdomar, var ju stort under förromantiken. Enquist berättar sin historia med en teknik som erinrar om Gyllenstens, nämligen

som filologisk och källkritisk låtsaslek, där han med lärdomshistorisk omsorg söker utreda sant och falskt i fallet Meisner. Det ger forskandets spänning åt romanen och ökar trovärdigheten i vad som diktats ihop, helst som ett av Meisners fall grundar sig på verkliga uppgifter från den svenske läkaren P. G. Cederschöld. I bokens inledning är Meisner på flykt, förföljd som scharlatan. I Seefond träffar han läkaren Selinger, vars dotter har blivit blind av en svår chock, alltså närmast ett psykiatriskt fall, som verkligen går att bota på messmerskt vis, vilket f. ö. var i släkt med modern psykoanalys. Meisner lyckas, han blir den eftersökte undergöraren och grips snart av övermod. Selinger, som blivit hans assistent, uppdragar fusk i hans praktik och kan inte annat än avslöja honom — det gäller ju människors hälsa. Folkstämningen slår om, Meisner ställs inför domstol men hur domen utfaller, får vi inte veta. Enquists intresse gäller nämligen inte främst Meisner utan själva saken, masspsykosens uppkomst och verkningar, och här ligger romanens aktualitet. Men dit hör också den oro och längtan som invånarna i det välmående Seefond säges hysa. Selinger representerar det oroliga famlande som också är nutidsmänniskans lott. För honom är Meisner kanhända en bedragare med egen vinning som mål, men kanhända också en sanningssökare, på väg mot högkunska, och i varje fall har han väckt det sovande Seefond till liv, skapat en nyttig undran och oro. Selinger gör denna reflexion: "Han lärde oss leka en stund, han bedrog oss och vi älskade att bedras. Han lärde oss inse, hur fattig vår stad var. Han lärde oss inse, hur rik den kunde vara, hur fylld av uppgifter och nyanser." Enquist visar sig kunna behärska den historiska romanens struktur, man kunde säga med den historiska forsk-

ningens teknik. Hans berättarkonst är suggestiv och engagerande, och de problem han behandlar, lockar till jämförelse med nuet. Läsaren som får inblick i ett då, tvingas till reflexionen, att så är det allttjämt, så är det nu. Det är Per Olov Enquists triumf.

Det mycket gamla romankneppet, att förf. låtsas publicera autentiska dagboksanteckningar, har *Sivar Arnér* tagit upp i *ett, ett, ett*. Samtidigt har han varit så modern, att han börjat redan på omslaget och låter boken sluta med titelsidan. Dagboksskrivaren är f. d. läraren, sedermera frilansen Telmar, som har ett brokigt förflutet och nyss blivit mördad. Dagboken är noga daterad, och Arnér låter Telmar registrera en rad av 1964 års händelser och ge små glimtar av vardagens Stockholm. Han har också fångat dagboksstilens lösa satsbyggnad, snabba associationer och personliga ton. Handlingen rör sig om Telmars förbindelse med en medelålders societetsdam, som söker omväxling utom äktenskapet, en förbindelse för nöjes skull alltså, utan känslöengagemang. När damen slutligen vill bryta, upptäcker Telmar, att det ändå var allvar med i leken för hans del. Den historien har berättats många gånger. Men i porträttet av kvinnan, sedd genom Telmars ögon, visar sig Arnér mycket försonligare än tidigare: hon har grace och stil över sig. Telmar framställer sig själv som osympatisk. Han är också egocentrisk, kverulantisk, högfärdig, överhuvud en kall natur. Men han är ensam och olycklig, han söker ett fäste. Det är inte lätt, eftersom alla upplevelser och erfarenheter förefaller honom vara isolerade, enstaka moment, ett efter ett efter ett. Är vi inte tafatta med vårt liv, frågar han, och anknyter till Arnérs tidigare liknelse om nätet: vi är insnodda i våra nät, vi slingrar oss för att ta oss ur det och samtidigt är vi upptagna

med att knyta nya maskor. Telmar försöker nå ett sammanhang och en mening genom att utforska grunden till sin fars olyckliga öde utan att nå resultat. Den delen av historien verkar infogad som en nödlösning. Men Telmar själv har en introspektiv skarpsyn och en vaken kritik av folkhemmets människor. Man följer hans stundom briljanta resonemang med intresse, men det abstrakta dominerar denna bok, där Arnér mer i debattens än i fiktionens form för vidare den livssyn som han demonstrerat i sina närmast föregående böcker.

Också huvudpersonen *Bosse Gustafsons Skam* hör till de egenartade och beklagansvärda. Sten Grundius är socialpsykolog vid institutet för alkoholforskning. Han är kunnig och omsorgsfull, har en tilldragande yrkesarbetande fru och två döttrar. Men han är missanpassad från barndomen, sedan han av överambitiösa föräldrar fått inpräntat, att en Grundius är klokare, dugligare och bättre än andra, att de andra skall lära av Grundius och att Grundius alltid har rätt. En gång höll han på att befrias från föräldraauktoriteten, men när föräldrarna dött i en bilolycka, förblir de vördade förebilder att ständigt se upp till. Han har blivit en perfektionist och egocentriker, en fläckfri puritan, som alltid skyller på andra och blir en ljugare inför sig själv. Han råkar bli kuggad, när han skall ta körkort. Naturligtvis anser han det bero på kitslighet och olyckliga omständigheter, men han förmår inte erkänna nederlaget utan föreger sig vara godkänd, och därmed börjar hans sönderfall. Gustafson berättar om detta med nästan klinisk observans och samtidigt med en journalistisk rapphet, som inte vet av något stillastående. Dessutom roar han sig med personliga kommentarer av personer och händelser i boken. Han vill, att "envar

ska erkänna sin skuld i fallet Grundius, på det att han må kunna förlåta". Förf. tycker själv, att Grundius är osympatisk, särskilt sedan han fått rollen av angivare. Det blir också alltmer uppenbart, att fallet är hopplöst, så hopknuten och förljugen som Grundius blir till slut. Visst finns det mycket allmänmänskligt i detta öde, inte minst i analysen av den lätta lilla lögnens farliga följder, men typfallet Grundius blir så ohjälpligt, så oåtkomligt för normala reaktioner, att medlidandet med honom inte når riktigt djupt. Berätta kan emellertid Bosse Gustafson, och han gör det denna gång med lustbetonad fart.

Karl Rune Nordkvist är däremot själv helt frånvarande i jagromanen *Jag söker herr Grå*. Också här är det fråga om en särling, en ensam. Han är ett utomäktenskapligt barn, som lämnas för sig själv och känner sig utstött, inte minst sedan modern gift sig med den råe slaktaren i byn. Hans hämndkänslor riktas mot den okände fadern. Men vart herr Grå har tagit vägen, går inte att uppvisa. Bokens jag blir under sitt livs ständiga efterforskningar alltmer självupptagen, alltmer inkrökt. Han menar sig vara intelligentare än andra och ha rätt att handla hur som helst men har alltid försvar och förklaringar till hands. Han mördar slaktaren men riktar misstankarna på drängen, han behandlar modern hänsynslöst men talar ideligen om sin sonliga kärlek, han hamnar som sutenör men känner sig oändligt överlägsen den miljö han hamnat i och lever av. Till slut framstår han som ett exempel på det förvänt mänskliga, på det obotligt onda. Man kan tänka på Lagerkvists Dvärgen, men denne representerar närmast det destruktiva, under det att Nordkvists figur inkarnerar egocentriciteten. Boken är styvt skriven. Utan ett kommenterande ord får jagpersonen avslöja sig, inte minst

genom sitt självförsvar, genom falskheten i synen på sin karaktär. Hans förhåvelse och människoförakt bara ökar. Till slut har han själv blivit herr Grå.

Hem till Kaos är den bittra titeln på *Eva Dahlbecks* roman. Den handlar om kärlek. David är hårt fixerad av sina föräldrar, söker bryta sig ut men kuvas och fångslas helt i hemmets ombonade miljö. Han gifter sig med Paula, som emellertid också skyddar och omhuldar honom och kräver, att han skall trivas i hemidyllen. Åter söker han bryta sig ut, nu genom en tillfällig förbindelse med musiklärarinnan Lida. Det resulterar i skilsmässa. Allt detta hör till det passerade. Vi möter David, då han driver omkring, misslyckad och isolerad. Han träffar servitrisen Katrin, som blir hans nya fru. Så möter han den nu omgifna Paula, som dock förblivit hans enda kärlek. Båda förstår, att de tillhör varann, men de kan inte bryta sina nya förbindelser. De har nått hem i sina känslors värld, de vet vad de betyder för varann, men de har nått hem till Kaos, ett Kaos som inte kan formas till Kosmos. David är huvudpersonen; kvinnorna kring honom får belysa hans sätt att reagera. Han har blivit en levande gestalt, inte särskilt sympatisk, närmast passiv, ett offer för omständigheterna, men ändå en människa som famlar sig fram mot sitt rätta jag, en människa i välfärden som måste slå håll på välfärden för att få luft. Tvång föder vanmakt, heter det, men livet måste vara handgripligt, fyllt av risker. Först när han ser, att Paula verkligen behöver honom, når han fram till den rätta kärleken, den som har ömhet i sig och är beredd att ge. Men då är det försent. Man kan inte stanna, där sagan tar slut, då de älskande får varann. Sådant är inte livet. Det är drömmen om kärleken som romanen mynnar ut i,

det som Hj. Söderberg kallade Den allvarsamma leken. Romanen har sina diffusa konturer och luckor i det psykologiska skeendet, men den är väl berättad och den bärs upp av allvar, klarsyn och ömhet.

Om situationen i välfärden handlar också lyrikern *Barbro Dahlins Laga förfall*. Titeln är underfundig liksom hela boken. Laga förfall betyder ju en lagligt tillåten frånvaro men boken handlar om ett gammalt hus som håller på att förfalla. Kan inte ett kråkslott få förfalla utan myndigheternas ingripande? Änkan Gofy som äger och bebor huset, bryr sig inte om att väggarna gistnar och att hennes egna rynkor tilltar. Men så kommer Hälsovårdsinspektören. Han synar och förfärdigar rapporter i fulländat kameralparagrafprosa. I det gamla huset har en ny TV råkat få plats, och en dag händer det, att nyhetsläsaren tröttnar på sitt korrekthetskrävande jobb, stiger ut ur rutan och tas om hand av husets dotter Eva, som representerar den nya tiden eller rättare slitningen mellan gammalt och nytt. Hon söker sitt rätta jag, är på en gång kritisk och förstående, ungdomligt klarögd och kvinnligt mjuk. Det är inte så mycket som händer i boken: till slut meddelas bara, att en grävskopa står utanför och väntar. Romanen lever i stället på stämning och infall. Här finns spelande intellekt, uppsluppen ironi och milt vemod, en sorts trolskhet som gör den till något alldeles för sig själv, något annorlunda som man blir ganska betagen i.

Det poetiska dominerar även i *Willy Kyrklunds Polyfem förvandlad*, som fått benämningen roman men snarast är en mosaik av prosapoem. Polyfem betyder den ordrike och myten om honom slutar med att han blir förvandlad till en klippa. Vi lever i stening ordrikedom. Kyrklund däremot är inte ordrik: alla hans böcker har

ringa omfång. I stället är han ordkonstnär, och det av utsöktaste slag. Till ämne har han denna gång valt sådant, säger han, som inte kan fångas i ord. Dit hör lidandet, ty om lidandet kunde beskrivas, "så skulle det liksom ha någonstans att ta vägen". Vi står mitt i välfärden, den ordrika, den ljudrika, men ändå förnimmer vi "det oändliga universum, ouppnåeligt, närmare än mitt eget skinn, uppfyllt av vad som icke kan beskrivas". Det blir myten, sagan — från alla tider och länder — som Kyrklund tar till motiv för att beskåda och belysa allt det orimliga i livet. Han kompletterar på egen hand berättelsen om Philemon och Baucis, han låter oss få höra sagan om åsnans och näktergalens kärlek till varandra, en kärlek så omöjlig och så fulländad, därför att den inte kan uttryckas i ord, han låter pythian i Delphi vara en ung flicka utan erfarenhet, eftersom erfarenhet bara vilseleder, han resonerar om nuet och minnet som splittrar oss, tills vi inser, att minnet bara är en dröm. Han konstaterar, att tärningsspel är något som man svårligen kan öva upp sig i, "men reglerna är enkla, mycket enkla". Schack däremot har stränga regler men med en riskabel frihet i utövandet: ett enda litet missgrepp i början kan orsaka nederlag på slutet. Dock har schackspel "den fördelen framför livet, att man kan ta ett nytt parti". Så väver Kyrklund sin konstrika väv, där inslagen är grekisk myt, österländsk saga, fabel, folkvisa och scener från de konstiga moderna sovstäderna. Hans berättelse har humor och vemod, fabulering och reflexion, en gäcksam ironi, en underton av pessimism. Men den är hela tiden förtrollande.

Peder Sjögren har sin egenart han med. Hans *Elis* är skriven på en sorts rytmisk eller metrisk prosa men behåller vardagstalets hela naturlighet.

Händelseförloppet är också på en gång verklighetstroget och fantastiskt, kompositionen på en gång målmedveten och följsam för fantasiens nyckfulla kast. Handlingen rör sig om mänsklig förnedring och om människans behov att kämpa och offra för sammanhållningens, för kärlekens skull. Frans, disponent på ett småländskt glasbruk, och hans hustru Iris är starkt bundna vid varandra, trots de groteska förhållanden som fört dem samman, då han var anställd på ett glädjehus i Lübeck — en episod som berättas med nästan mardrömsaktig fabuleringskraft. Makarna har bevarat sin hemlighet och utåt försvarar de sig med lögn. En av dem är fosterbarnet Elis, son till flickan Siri på bruket. Frans skryter med att vara hans far och Iris håller med honom i hans lögnaktiga tal. Elis kommer till Amerika och blir själsligt ödelagd i ett gangstergång. Efter återkomsten söker han sin mor för att rentväs och upprättas i hennes skygd, men Siri har hamnat bland strejk-brytare och håller hus på en präm i yttersta förnedring men trots allt med något av ungflickssjälen i behåll. Elis förrädaren finner alltså modern som förrädare. Det slutar med katastrof i en serie kaotiska händelser och en förvirring av själsliga bindningar, som inte kan redas upp utan våld. Det hela bottenar i en längtan efter befrielse från alltihop: ”att snart bli en del av ett rop genom nattliga töcken”.

Befrielse får pilgrimen Tobias äntligen nå fram till i *Pär Lagerkvists Det heliga landet*, epilogen till berättelsen om landsknekten och ogärningsmannen som vid synen av en stigmatiserad kvinna drevs av obotligt begär att söka det outgrundliga, det heliga. Till det yttre är slutvolymens handling mycket enkel, men den är fylld av svårtydda symboler och symboliska gestalter. Intrycket

blir splittrat av den myckna gåtfullheten och Tobias slutliga öde griper inte lika starkt som Sibyllans eller Ahasverus eller Barabbas. Ett har dock Ahasverus och Tobias gemensamt; i dödsögonblicket undfar de frid, och det ordet innebär jämte ordet kärlek det största för Lagerkvist. Pilgrimen Tobias och hans blinde vän Giovanni har drivits iland från piratskeppet. De kommer till en öde kust, slår sig ner vid en tempelruin och möter några herdar som inte känner till bröd och inte har någon religion. Men i en klippa finns ett litet gossebarn, som de besöker med en sorts vördnad. Modern är död, och det berättas, att hon i sin dödsstund höll barnet tätt intill sig, för att det skulle ”känna döden hos sin egen mor”. Herdarna och barnet i ny version. Kanske skall det tyda på vårt behov att dyrka något eller någon utom oss själva, även om vi befinner oss i religionslöshetens öde land. Tobias och Giovanni får besök av en gammal kvinna med en giftorm i sin korg. Hon förefaller att vara döden, ”livssystem”, en befrierska som tar ifrån Giovanni hans tomma medaljong, vilken är sinnebilden för det bästa inom honom, hans kärlekslängtan. Då somnar han in i frid. Tobias har berättat för kvinnan om barnet, fast kvinnan tycks veta allt på förhand. Kort därefter dör barnet av ett ormsting. Tobias grips av samvetsqual och samtidigt börjar han erinra sig hela sin föregående brottsliga levnad. Han måste börja sin botgöravandring igen och nu går vägen upp mot bergen i horisonten. På krönet reser sig tre kors. Det mittersta vågar han inte nalkas. Men till förbrytarens kors kan han gå, denne ”pilgrim på mänsklighetens banditskepp till Det heliga landet”. Han funderar mycket över de tre korsen: den här kullen skulle man alltid minnas med tre kors, ”aldrig

med bara ett, alltid också med de båda förbrytarnas". Han går vidare, kommer till en flod, som liknar dödens flod, dricker ur en källa och får syn på en Mariabild vid väggkanten. I en dröm tar Maria gestalt av hans ungdoms älskade, som han grymt svikit (något som Lagerkvist inte berättat om tidigare). Efter Tobias vandring genom dödens aftonland och upp till skärseldsberget blir kvinnan en Beatrice, en Gretchen för honom. Hon befriar genom att förlåta. När hon tar av honom Giovannis medaljong, som han ärvt, och sätter den om sin hals, strålar den som ett härligt smycke, blir till en den rena kärlekens symbol. Sov nu i ro, viskar hon till pilgrimen. Och boken slutar med orden: "Och hans ansikte tycktes fullt av en stor frid". Med sin till ytterlighet förenklade stil, med sin förmåga att teckna ett landskap liksom i ett symboldramas stiliserade form, med sin lapidarska, betydelsemättade dialog har Lagerkvist kunnat ge legendens form åt berättelsen om pilgrimen Mattias. Allt är omsorgsfullt beräknat, noga avvägt, liksom mättat. Men mycket är dunkelt, oväntat, till synes nyckfullt. Kanske får man ut mest ur Det heliga landet, om man läser boken parallellt med diktsamlingen Aftonland. Själva frågeställningen är likartad. Tobias säger: Det heliga landet finns inte, men det är dit man längtar. I Aftonland talar Lagerkvist till den gud som inte finns men "som uppfyller mitt hjärta med din frånvaro". Det är i den förlåtande kärlekens tecken som Tobias vinner försoning och når fram till friden. Frågorna står väl kvar, men pilgrimen från livets piratskepp har ändå nått fram.

För *Eyvind Johnson* är livet självt det stora mysteriet i sin eviga växling och eviga återkomst, i sin oändliga variation av samma teman, i sitt flöde av människoöden genom tider och

åldrar. I *Livsdagen lång* har floden Rhen en plats i mitten. Den har runnit i samma fåra och speglat många seklers skeenden. Man kan tänka på Frödings ord i dikten om Goethe och Friederike: "Den stolta Rhen han tågar förbi små tysta hem. — Vad frågar han, den stolte, vad frågar han om dem." Rhen är symbolen för det Heraklitiska: densamme och ständigt en annan, samma flod och ständigt ett annat vatten. Rhen håller ihop berättelsen geografiskt och historiskt. Det tematiskt sammanhållande kan uttryckas med ordet kärleken, och det temat behandlas i stil med det gamla balladmotivet om klosterrov och mystiska försvinnanden. Ynglingen som älskar är en och flickan som älskas är en, men de byter ständigt namn, vistelseort och levnadstid. Ynglingen får syn på den sköna unga kvinnan, han enleverar henne och därefter är hon mystiskt försvunnen. Hon är die ferne Geliebte, den gäckssamma drömmen om lyckan eller om skönheten eller om idealet i en brokig och förvirrad värld, där grymheten ständigt är det mörka inslaget. Romanen handlar alltså om mannen och kvinnan människolivet igenom, men den handlar också om historiska gestalter och bestämda miljöer och om händelser som inträffat på bestämda årtal: 827, 949, 1272, 1548, 1962, om nuet i det förflutna och det förflutna i nuet. Det låter invecklat, men Eyvind Johnson berättar om det alldeles naturligt, okonstlat och levande och själv är han hela tiden med som gestaltare, förmedlare, tolkare av det myckna som händer. Början skildrar nutid i Bordeaux, då berättaren en regndag tycker sig se en gestalt försvinna bakom ett gathörn. Han känner igen honom — den mannen var en av dem som bevittnade konnetabeln Montmorencys blodbad i staden 1548. Så är berättaren framme

vid conciliumhösten 1962 i Rom, där han träffar sin vän hävdatecknaren och berättar för honom den långa historien som rör sig genom sekler och kors och tvärs över kartan, fast med Rhen som mittpunkt, i Schweiz, Tyskland, Frankrike men också i Italien och Östrom, och samtidigt diskuterar han med historikern på skilda trattorior om berättandets konst och historiens innebörd, om hur historien mött honom, hur han förts in i den, hur den gjort honom till ett medium och hur den liksom blivit en del av honom själv. Han berättelse är ju dikt, men den har med historia att skaffa: "Ändå vet vi, att det mesta av all historia till slut är hemlig. Det beror på dokumentglesheten i arkiven. Av en miljon suckar, en miljard skrik och tramp och rörelser är kanske bara en enda svag flämtning kvar på ett pergament, ett papper, och där beskrivs en enda resignerat lam eller förtvylat vild armrörelse." Här träder diktaren till: "Vi är indrivare av försvunna eller

obefintliga texter". Att levandegöra vad som skett i det förflutna, det förstår man genom att göra sig medlevande, medagerande i det. Ofta blir det en vandring i en mörk och grym värld, men där finns också glimtar av ljus, av den humanitas som är ett vittnesbörd om människans höghet. Om just detta vill han gripa fast, stanna där en stund, t. ex. vid sidan av den vise Montaigne och viska det Horatianska "carpe diem", plocka dagen, ta vara på det goda, förtrösta på det. Livsdagen lång är en bok av stor konstfullhet. Den har en rikedom av stämningar, dagrar, episoder och porträttskisser, den är mästerligt genomförd i det tekniska, i komposition, miljöskildring och människogestaltning, och samtidigt präglad av en direkthet och omedelbarhet i berättandet som har den talande röstens närhet i sig, den är personlig i sin kvickhet och i sitt patos, så rik, så värmande mänsklig.

OM debattnivåer

I ett hänseende har diskussionens nivå givet sjunkit. Det fel, jag åsyftar, förekom visserligen någon gång även i forna tider, men väckte då alltid stort uppseende och blev föremål för skarpt klander. Nu är det nästan dagligt bröd. För att beslå sina motståndare med inkonsekvens eller vacklande hållning relaterar man ogenerat vad som förekommit under det förberedande arbetet i utskottet eller i samtal mellan fyra ögon. Man anfäller namngivna personer i medkammaren eller utanför Riksdagen och riktar mot dem de gravaste anklagelser eller de mest kränkande insinuationer, vilka de ju ej hava någon möjlighet att bemöta. Detta är, om något, oparlamentariskt och ger diskussionen en obehaglig bismak av simpelhet.

Greve Hugo Hamilton i Svensk Tidskrift 1924